

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

FUNDAMENTAL FOUNDATIONS OF FORMATION SUSTAINABLE DEVELOPMENT MANAGEMENT

Встановлено, що трансформаційні процеси, які відбуваються в рамках сучасних соціально-економічних систем, обумовлюють необхідність змін в теорії і практиці управління. Доведено, що перехід на принципи сталого розвитку спричиняє необхідність включення в парадигму менеджменту нових соціальних цінностей, модернізацію способів мислення, нових ідей, концепцій та методологічних моделей суспільних процесів. В цьому контексті важливим чинником забезпечення сталого розвитку відіграє ефективна система менеджменту, що забезпечує якість соціально-економічного розвитку, соціально-економічну і екологічну безпеку. Аналіз праць провідних вітчизняних і зарубіжних учених засвідчив, що проблеми переходу на принципи сталого розвитку і модернізації систем управління займають важливе місце в дослідженнях провідних вітчизняних і зарубіжних учених. На основі аналізу і узагальнення особливостей процесів переходу на принципи сталого розвитку обґрунтовано положення про те, що головною метою функціонування такої системи є створення передумов для сталого розвитку, головною метою якого є задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди спроможності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Встановлено, що незважаючи на значну зацікавленість учених проблематикою сталого розвитку, пропонувані підходи до формування концепції сталого розвитку в недостатній мірі враховують управлінський вплив на забезпечення сталого розвитку. Наголошено, що у відповідності з визначальними документами концепції сталого розвитку, кожна країна при формуванні системи менеджменту сталого розвитку, сама повинна визначити свої власні пріоритети відповідно до своїх національних планів, політики та програм щодо переходу національної соціально-економічної системи на принципи сталого розвитку. Проведено аналіз основних результатів засновника сучасного менеджменту П. Друкера з позицій концепції сталого розвитку. Запропоновано використати концепцію П. Друкера «управління за цілями» для формування менеджменту сталого розвитку.

Ключові слова: соціально-економічна система, менеджмент, управління, розвиток, сталий розвиток.

It is established that the transformation processes that take place within modern socio-economic systems cause changes in the theory and practice of management. It is proved that the transition to the principles of sustainable development necessitates the inclusion in the management paradigm of new social values, modernization of ways of thinking, new ideas, concepts and methodological models of social processes.

In this context, an important factor in ensuring sustainable development is an effective management system that ensures the quality of socio-economic development, socio-economic and environmental security. Analysis of the works of leading domestic and foreign scientists showed that the problems of transition to the principles of sustainable development and modernization of management systems occupy an important place in the research of leading domestic and foreign scientists. Based on the analysis and generalization of the features of the transition to sustainable development, the position is substantiated that the main purpose of such system is to create conditions for sustainable development, the main purpose of which is to meet the needs of the present generation without compromising the ability of future generations. It is established that despite the significant interest of scientists in the issue of sustainable development, the proposed approaches to the formation of the concept of sustainable development do not sufficiently take into account the managerial influence on sustainable development. It was emphasized that in accordance with the defining documents of the concept of sustainable development, each country in forming a sustainable development management system must determine its own priorities in accordance with its national plans, policies and programs for the transition of national socio-economic system to sustainable development. It was made the analysis of the main results of the founder of modern management P. Drucker from the standpoint of the concept of sustainable development. It is proposed to use Drucker's concept of "goal management" for the formation of sustainable development management.

Key words: socio-economic system, management, administration, development, sustainable development.

УДК 338;658.1
DOI <https://doi.org/10.32843/26663-5240-2022.28.8>

Борщук Є.М.

д. е. н., професор,
професор кафедри регіонального
та місцевого розвитку
Національний університет
«Львівська політехніка»

Думяк Ю.Л.

аспірант кафедри регіонального
та місцевого розвитку
Національний університет
«Львівська політехніка»

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасні дослідження глобальних проблем цивілізаційного розвитку засвідчують, що на початку XXI ст. цивілізація знаходиться на межі переходу між безповоротним минулим, коли в розпорядженні людства були, накопичені за мільярди років існування Землі, незліченні ресурси, і невизначеним майбутнім, яке при сучасних тенденціях використання природних ресурсів, ставить проблему виживання людства. Життєдіяльність людини впродовж

тисячоліть спричинила трансформацію біосфери Землі, як єдино можливого середовища існування людини, внаслідок чого, багато життєзабезпечуючих природних екосистем сьогодні перебуває в кризовому стані. Все це в сукупності обумовило пошук нових моделей цивілізаційного розвитку, спрямованих на вирішення існуючих проблем, серед яких на початку XXI ст. домінує модель сталого розвитку. Перехід глобальної соціально-економічної системи на принципи сталого розвитку обу-

мовляють необхідність трансформації підходів у теорії та практиці управління, включення в парадигму менеджменту нових соціальних цінностей, модернізацію способів мислення, нових ідей, концепцій та методологічних моделей соціально-економічних процесів. Еволюція концепції сталого розвитку вимагає постійного перегляду існуючих концепцій і моделей менеджменту і формулювання нових уявлень, які б актуалізували теорію і практику сучасного менеджменту. Водночас, необхідно зазначити, що неоднорідність цілей сталого розвитку, природна відмінність методів і підходів до їх досягнення, не дозволяють створенню універсальної управлінської технології, що забезпечить синергетичний ефект сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми переходу на принципи сталого розвитку і модернізації систем управління займають важливе місце в дослідженнях провідних вітчизняних і зарубіжних учених. Більшість дослідників трактують перехід глобальної соціоекономічної системи на принципи функціонування сталого розвитку як чергову революцію в історії цивілізації (аналогічну неополітичній чи індустріальній) в основі якої лежить стурбованість про шляхи майбутнього розвитку людства. Фундаментальні основи концепції сталого розвитку, закладено у працях видатних українських учених С. Подолинського і В. Вернадського. Саме праці С. Подолинського заклали основу нової теорії праці, що розглядає економічну діяльність під кутом закономірностей функціонування природничо-соціальних процесів. В. Вернадський започаткував вчення про біосферу і ноосферу, в межах якої сталий розвиток можна трактувати як новий етап у розвитку соціуму, коли наукове пізнання, а не стихійні сили, визначатимуть соціально-економічний розвиток [1; 2].

Ідеї С. Подолинського і В. Вернадського щодо проблем сталого еколого-економічного розвитку знайшли подальший розвиток у працях провідних українських і зарубіжних учених. Формування цілей сталого розвитку тісно пов'язано з обґрунтуванням оптимального антропогенного навантаження, яке б відповідало екологічному потенціалу природних систем життєзабезпечення. Різні аспекти цієї важливої для розробки стратегії сталого розвитку проблеми досліджено в працях Г. Бачинського, І. Бистрякова, М. Голубця, Л. Грановської, Б. Данилишина, М. Долішнього, В. Загорського, В. Кравціва, С. Лісовського, Л. Масловської, М. Реймерса, Ю. Туниці, А. Садекова, Ю. Стадницького та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну зацікавленість учених проблематикою сталого розвитку і велику кількість публікацій, пропонувані підходи до формування концепції сталого розвитку в недостатній мірі враховують управлінський вплив на забезпечення сталого розвитку. Це зумовлено слабкою теоретико-методологічною розробленістю основних положень менеджменту сталого розвитку, відсутністю системного аналізу до вирішення проблеми адаптації до сучасних умов інструментарію існуючих систем управління соціально-економічними процесами.

Метою статті є узагальнення існуючих підходів до формування системи менеджменту в сучасних умовах з врахуванням специфіки процесів сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. З позицій синергетики сучасна цивілізація знаходиться у точці біфуркації, яка перегукується з сільськогосподарською революцією, коли 10-12 тис. років тому відбувався перехід від збиральництва до ведення сільського господарства. Сільськогосподарська революція немає однозначної оцінки – деякі її прихильники переконують, що вона спрямувала людство на шлях процвітання та прогресу, інші вважають, що вона «прирекла нас на вічні муки» [3, с. 129]. На їхню думку, вона стала поворотним моментом, коли Людина розумна відмовилась від тісного симбіозу з природою на користь жадібності та відчуження. В процесі сільськогосподарської революції вид *Homo sapiens* використав свій інтелектуальний потенціал з максимальною ефективністю і досить швидко знищив всіх парнокопитних і мамонтів (основу свого харчового раціону) і опинився в умовах жорстокої ресурсної кризи. За даними антропологів, населення планети в цей час зменшилося у багато разів. Людина неоліту знайшла вихід з кризи – вона відкрила землеробство, а потім і скотарство. Тільки після цього людина повністю виділилася з живої решти світу, почавши створювати нові біогеохімічні цикли, нові форми неживої матерії, новий вигляд тварин. Саме від цієї революції основною стратегією цивілізаційного розвитку, на якій базується прогрес цивілізації, стає перетворення природи. Основна її риса – виробництво надлишку благ, привласнення яких і стає рушійною силою прогресу.

Найістотнішим результатом цієї революції є те, що землеробство уможливило настільки швидке та радикальне збільшення населення планети, що жодне сільськогосподарське суспільство вже не змогло б само себе підтримувати, якби повернулось до мисливства та

збирання. Так, за деякими даними перед переходом до сільського господарства (10 тисяч років до нашої ери) налічувалось приблизно 5-8 мільйонів мисливців – збирачів. На початку нової ери (2 тисячі років тому) в світі залишалось лиш 1-2 мільйони збирачів, а кількість землеробів становила вже близько 250 мільйонів [3].

Концепція сталого розвитку, яка стала результатом активного пошуку нових моделей відносин соціуму з природою, сьогодні вважається стратегією соціально-економічного розвитку людства на XXI ст. Головні її положення були визначені на Міжнародній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) і квінтесенція цієї стратегії полягає у висновку, що саме на нинішнє покоління лягає величезна відповідальність за збереження природи і забезпечення можливостей для існування не лише наступних поколінь, але й усього життя на Землі [4; 5]. З позицій системного аналізу сутність сталого розвитку будь-якої складної системи полягає в її спроможності зберігати стабільний і рівноважний стан, незалежно від впливів оточуючого середовища. Для досягнення такого стану соціально-економічної системи необхідно, щоб соціально-економічна політика була спрямована на створення передумов довгострокового розвитку, а не лише на генерацію короткострокових доходів та вигод.

Важливим чинником впровадження сталого розвитку відіграє ефективна система менеджменту, яка забезпечує високу якість соціально-економічного розвитку, соціально-економічну і екологічну безпеку. Головною метою функціонування такої системи є створення передумов для сталого розвитку, основою якого є задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди для майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. В сучасних умовах управління постає не тільки одним з чинників виробництва, а й рушійною силою економічного і соціального прогресу, однією з найскладніших, найвідповідальніших сфер практичної інтелектуальної діяльності людей, від якої в залежать добробут суспільства і доля кожної людини.

Засновник сучасного менеджменту П. Друкер вважає, що головним досягненням менеджменту XX ст. стало п'ятдесятиразове зростання продуктивності працівника фізичної праці в промисловості, водночас, найважливішим внеском, який менеджмент повинен зробити в XXI ст., це аналогічне збільшення продуктивності інтелектуальної праці й кожного інтелектуального працівника. Якщо найкоштовнішим активом компанії XX ст. було її вироб-

ниче устаткування, то найціннішим активом організації XXI ст., як бізнесу, так і некомерційних структур, стануть її інтелектуальні працівники і їхня продуктивність [6]. При цьому, працівники розумової праці в XXI ст. стануть найбільшою групою працівників у сучасних країнах і управління ними має ґрунтуватися зовсім на інших правилах, ніж управління працівників фізичної праці. Робота над постійним підвищенням ефективності працівників розумової праці – одне з головних завдань керівництва сучасних корпорацій. На його думку, підвищення продуктивності інтелектуальної праці – найважливіша із завдань менеджменту у XXI столітті. При цьому, для розвинених країн це навіть не завдання, а нагальна вимога, від якої залежить саме їхнє існування [6]. Зазначимо, що такі тенденції повністю відповідають ідеям В. Вернадського про формування ноосфери, коли керівною силою в соціально-економічних процесах стає людська думка.

У визначальному документі Концепції сталого розвитку «Agenda21» ще в 1992 році зазначалося, що у багатьох країнах, у рамках найпоширеніших систем прийняття рішень на рівнях політики планування та управління, спостерігається тенденція поділу економічних, соціальних та екологічних факторів розвитку, що лежить в основі появи глобальних соціально-економічних проблем. Це обумовлює необхідність фундаментальної модернізації перетворення процесу прийняття рішень, у світлі конкретних умов тієї чи іншої країни для того, щоб питання довкілля та розвитку опинилися в центрі процесу прийняття рішень в економічній та політичній сферах, що по суті припускатиме всебічний облік цих факторів. Загальна мета полягає у вдосконаленні або розбудові процесу прийняття рішень таким чином, щоб забезпечити у його рамках повний облік соціально-економічних та екологічних питань, а також ширшу участь громадськості в управлінні процесами сталого розвитку.

У контексті формування системи менеджменту сталого розвитку необхідно:

- зміцнити організаційні структури на всіх рівнях процесу прийняття рішень з метою забезпечення повного обліку питань довкілля та розвитку;

- розробити або вдосконалити механізми, що сприяють залученню зацікавлених приватних осіб, груп та організацій до прийняття рішень на всіх рівнях;

- розробити процедури, що визначаються внутрішніми умовами, що забезпечують облік питань навколишнього середовища та розвитку в процесі прийняття рішень [7].

На нашу думку, суті менеджменту сталого розвитку відповідає концепція П. Друка «управління за цілями», відповідно до якої, управління має починатися з визначення цілей і потім переходити до визначення функцій. На відміну від Ф. У. Тейлора і Г. Форда, П. Друкер не аналізує кожне завдання менеджменту окремо а аналізує загальні принципи управління, змістивши акцент з продуктивності на кінцевий результат. Він визначив сім нових завдань майбутнього менеджменту [8]:

- керувати на основі поставлених цілей;
- більше ризикувати із розрахунку на тривалу перспективу;
- бути спроможним приймати стратегічні рішення;
- мати можливість створювати інтегровані керовані групи, де контролю піддається як ефективність управлінської діяльності, і її відповідність спільній меті;
- вміти швидко та чітко працювати з інформацією;
- вміти бачити свій бізнес у цілому та інтегрувати з ним свої функції;
- вчитися бачити економічні, політичні та соціальні зміни, що відбуваються у глобальному масштабі, враховуючи ці глобальні тенденції у своїх власних рішеннях.

В цьому контексті, для менеджменту сталого розвитку є важливими наступні положення цієї концепції:

- а) залучення керівників усіх рівнів до процесу розроблення цілей;
- б) стимулювання процесів зворотного зв'язку;
- в) поєднання завдань, що стоять перед кожним менеджером, із загальними цілями організації;
- г) підвищення ефективності роботи за рахунок того, що кожен керівник має чітке уявлення про свої цілі та цілі організації загалом;
- д) посилення мотивації до роботи як результат особистої участі усіх керівників у розробленні та узгодженні цілей;
- е) удосконалення системи контролю та оцінювання роботи кожного працівника відповідно до отриманих результатів.
- є) зменшення негативного впливу контролю на роботу працівників;
- к) досягнення стратегічних, а не лише поточних цілей підприємства [9].

Особливістю концепції «управління з цілям» є те, що керівництво організацією є функцією групи менеджерів (співробітників), а не винятковою привілеєю однієї людини. При такому методі управління мета використовуються не тільки як механізм контролю, але і для мотивації співробітни-

ків. Водночас, аналізуючи проблеми формування менеджменту сталого розвитку, необхідно зазначити, що і сьогодні, майже через 150 років започаткування менеджменту, як наукової основи теорії управління, його основне завдання залишається незмінним — забезпечити спільну роботу людей для досягнення визначених цілей та на основі визнання спільних цінностей, сформувавши найбільш відповідну структуру організації, забезпечити такі умови для працівників, які дозволять їм ефективно виконувати свої обов'язки та своєчасно реагувати на зміни виробничого середовища [10]. Проте, в сучасних умовах сутність цього основного завдання все ж таки змінилася – цілі сталого розвитку окремого підприємства чи організації співставляються з цілями цивілізаційного розвитку, сформульованих на глобальному рівнях. Наприклад, такі як: зміна клімату, забруднення довкілля, пандемії, бідність тощо. Відповідно і оцінка результативності менеджменту базується на аналізі впливу прийнятих управлінських рішень на характер цивілізаційного розвитку.

Особливою компетенцією менеджера сталого розвитку є те, що йому: «слід бачити не самі найближчі, але й віддалені, не лише первинні, але й побічні наслідки, не лише наслідки для якоїсь певної групи, але й для всіх» [11]. Наприклад, саме менеджер сталого розвитку повинен бачити проблеми, пов'язані з широкомасштабним використанням пластмасової тари, для невеличкого містечка і для Світового океану, вміти пов'язувати глобальну проблему зміни клімату і технологіями функціонування невеличких котелень, між забрудненням води і зростанням смертності серед населення тощо.

Одним з визначальних завдань сталого розвитку є забезпечення можливості для майбутніх поколінь забезпечити свої потреби. Але як зазначав в свій час А. Маршалл, в міру того як людина піднімається усе вище по щаблях цивілізації і розвивається її розум, людські і суспільні потреби стають усе більш витонченими і різноманітними. Якщо на ранніх стадіях розвитку людини її діяльність обумовлювалася її потребами, то кожен наступний спричиняв появу нових видів діяльності породжує, які в свою чергу обумовлювали появу нових потреб. Принциповим є те, що не нові потреби викликають до життя нові види діяльності, а саме нові види діяльності спричиняють появу нових потреб [12]. Саме менеджер сталого розвитку повинен дати відповідь на питання: Як нові потреби будуть сприяти сталому розвитку суспільства?

Як зазначається У «Порядку денному на XXI ст.», при формуванні системи менеджменту сталого розвитку на національному рівні, країни повинні самі визначати свої власні пріоритети відповідно до своїх національних планів, політики та програм щодо наступних заходів:

а) забезпечення обліку економічних, соціальних та екологічних міркувань у процесі прийняття рішень на всіх рівнях та у всіх міністерствах;

б) прийняття розроблених на національному рівні рамок політики, які відображають довгострокову перспективу та міжсекторальний підхід як основу для прийняття рішень, з урахуванням зв'язків між різними політичними, економічними, соціальними та екологічними питаннями, що торкаються у процесі розвитку, а також у рамках цих питань;

в) визначення на основі існуючих у країні умов шляхів та засобів забезпечення узгодженості секторальної, економічної, соціальної та екологічної політики, планів та політичних документів, включаючи заходи в галузі фінансів та бюджет; ці механізми повинні застосовуватися на різних рівнях та об'єднувати тих, хто зацікавлений у розвитку;

г) систематичний контроль та оцінка процесу розвитку, проведення регулярних оглядів стану розвитку людських ресурсів, економічних та соціальних умов та тенденцій, стану навколишнього середовища та природних ресурсів; на додаток до цього можна було б проводити щорічні огляди в галузі навколишнього середовища та розвитку з метою оцінки досягнень різних секторів та департаментів уряду у галузі сталого розвитку;

д) забезпечення транспарентності та звітності у зв'язку з екологічними наслідками економічної та секторальної політики;

е) забезпечення доступу громадськості до відповідної інформації, що сприяє врахуванню поглядів громадськості та дозволяє забезпечити її ефективну участь. [13].

Саме ці положення повинні слугувати основою парадигми менеджменту сталого розвитку.

Традиційний класичний менеджмент сформувався в період становлення індустріального виробництва, яке слугувало відображенням механістичного світогляду, що проник у всі галузі людської діяльності. Парадигма сучасного менеджменту ґрунтується на головній меті економічної політики – ефективний розподіл існуючих ресурсів а головним показником ефективності функціонування системи менеджменту постає величина прибутку. Індустріальний період розвитку суспільства завершився створенням глобальної техно-

фери, яка вичерпує природні речовинно-енергетичні ресурси у все зростаючих кількостях і перетворює їх, зрештою, у відходи, що забруднюють середовище життєдіяльності людини. Масштаби цього забруднення наблизили людство до межі екологічної катастрофи, яка, на загальну думку, може набути незворотного характеру вибухнути вже в середині XXI століття.

Тепер людство вступає в якісно новий етап взаємодії з навколишнім природним середовищем і тому при формуванні стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку доцільно брати до уваги такі концептуальні положення: *По-перше*, природні ресурси планети є обмеженими, а кількість народонаселення і його потреби постійно зростають. Швидкі темпи зростання населення і урбанізації призводять до загострення відносин суспільства з природою та поглиблення екологічної кризи майже в усіх регіонах планети. Характер природокористування на сучасному етапі підриває базу для задоволення потреб майбутніх поколінь. *По-друге*, у процесі еволюції людської цивілізації та розвитку матеріального виробництва виник і функціонує всезростаючий антропогенний обмін речовин і енергії між людиною й навколишнім природним середовищем, який має відкритий, незамкнений характер. Не тільки з точки зору функціонування екосистем, але й для функціонування соціальних і виробничих систем він є нераціональним, недосконалим і природоруйнуючим, оскільки зі збільшенням народонаселення, обсягів суспільного виробництва природа не спроможна нейтралізувати та утилізувати виробничі та невиробничі відходи. Накопичення різного роду відходів порушують екологічну рівновагу в біосфері, погіршують природні умови життя людей. *По-третє*, зростають та дедалі загострюються політичні, національні та соціально-економічні суперечності й протистояння між різними народами й країнами стосовно використання ресурсів біосфери внаслідок нерівномірності їх розвитку, намагання одних держав «жити» за рахунок пограбування природи та населення інших країн. В останні два-три десятиліття прискорились процеси поглиблення диференціації життєвих рівнів людей як у розвинених країнах, так і у тих, що розвиваються, а також прогресуюче збільшення розриву між ними. Уже невдовзі це спричинить непередбачувані глобальні й регіональні, суспільні та міжнародні конфлікти й катаклізми [14-16].

З позицій концепції сталого розвитку економічна політика повинна бути спрямована на досягнення трьох головних цілей: викори-

стання ресурсів відповідно до відновлювальної здатності навколишнього середовища, справедливий розподіл ресурсів та економічно ефективний розподіл ресурсів. Ефективний ринковий розподіл вимагає, щоб витрати на виробництво, включаючи соціальні та екологічні платежі здійснювалися за рахунок коштів виробника. Головний результат – забезпечення досягнення цілей сталого розвитку.

Оскільки ООН виступає модератором процесів переходу на принципи сталого розвитку, основи менеджменту сталого розвитку повинні базуватися на визначальних документах ООН щодо сталого розвитку. З позицій ООН управління – це всі процеси управління, інститути, процедури та практики, за допомогою яких вирішуються та регулюються важливі для всіх питання. Досить часто у матеріалах ООН використовують термін «належне управління». Незважаючи на те, що немає узгодженого міжнародного визначення «належного управління», воно може включати такі питання: дотримання прав людини, верховенство права, ефективна участь, багатосторонні партнерства, політичний плюралізм, процеси, що ґрунтуються на прозорості та підзвітності, ефективний та результативний державний сектор, легітимність, доступ до знань, інформації та освіти, розширення політичних прав, рівність, стійкість, відносини та цінності, які виховують відповідальність, солідарність та толерантність. Рада з прав людини ООН виділяє основні характеристики належного управління: прозорість, відповідальність, підзвітність, участь, сприйнятливість (до потреб людей) [17].

Висновки. Таким чином, на основі аналізу і узагальнення особливостей процесів переходу соціально-економічних систем на принципи сталого розвитку можна стверджувати, що головною метою функціонування системи менеджменту сталого розвитку є створення оптимальних умов передумов для сталого розвитку. На основі аналізу існуючих сучасних систем менеджменту можна стверджувати, що, за своїм змістом, найбільш відповідає цілям сталого розвитку концепція менеджменту П. Друкера «управління за цілями», яка дозволяє охопити весь спектр цілей сталого

розвитку в їх взаємозалежності. Головною проблемою в найближчому майбутньому постає розробка відповідних інструментів і механізмів управлінських процесів, які дозволять забезпечити досягнення цілей сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Подолинський С. А. Вибрані твори/ упоряд. Л. Я. Корнійчук. Київ : КНЕУ, 2000. 328 с.
2. Вернадський В. Декілька слів про ноосферу. Хроніка. 2000. Київ, 2004. Вип. 57-58. С. 485-495.
3. Харарі Ювал Ной. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків, 2019. 543 с.
4. Руденко Л.Г. Світоглядна орієнтація розвитку людства і її сприйняття в Україні. Вісн. НАН України, 2019, № 9. С. 57-69:
5. Гринів Л. С. Інноваційні доміанти ноосферної життєзберігаючої моделі розвитку національної економіки в Україні *Україна 2030: Консолідація мислення-консолідація дій. Зелена книга політики збалансованого розвитку*. Частина 2. Київ, 2019. С. 12-19.
6. Друкер Пітер Ф. Виклики для менеджменту XXI століття. Київ : КМ-БУКС, 2020. 240 с.
7. AGENDA 21. URL : Agenda21.pdf.
8. Друкер П. Практика менеджмента : пер. с англ. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 416 с.
9. Музиченко-Козловський А.В. Управління за цілями як інноваційна модель розвитку підприємства. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12869/1/019_Upravl%D1%96nnja%20za%20c%D1%96ljam_109_113_714.pdf.
10. Друкер Пітер, Ф. Енциклопедія менеджмента.: Пер. с англ. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2004. 432 с.
11. Hazlitt H. Economics in One Lesson. New Rochelle: Arlington House. 1979. P. 103.
12. Маршалл, А. Принципы политической экономии. Москва : Директ-Медиа, 2012. 2127 с.
13. AGENDA 21.
14. Чандрен Наїр. Держава сталого розвитку. Майбутнє урядування, економіки та суспільства. Київ : Наш Формат, 2020. 288 с.
15. Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 336 с.
16. Харазішвілі Ю.М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.
17. Надлежащее управление. URL : <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Development/GoodGovernance/Pages/AboutGoodGovernance.aspx>.